

FEHÉR BENCE, FORD.

Válogatott mítoszmagyarázatok Ióánnés és Isaakios Tzetzés: *Magyarázatok Lykophrónhoz*

1. Alternatív történet a Sphinxről

7 *sötét Sphinx*] Homályos, szava és rejtvényei miatt. A Sphinx, azt mondják, előlről oroszlán, hátulról emberalakú [*sic!*], keselyűkörme és sasszárnya van, és ilyen csodadolgai. Az igazság pedig ez: ez egy rablólány volt a Móabénál, Thébai vidékén, a Phikion hegynél, és az arrajárókat elkapta. Aki megmondta a rejtvényét, azt szabadon engedte. Csekélység és könnyű megfejteni a rejtvényt, ahogy mindenki láthatja. Ha valaki még nem tudja, és meg akarja tanulni, így van:

*Négylábú s kétlábú a földön, azonban a hang egy,
S háromlábú; csak neki mindig más a szokása
Földön-kúszók, légjárók s tengerhasítók közt,
Am amikor legtöbbször lábán támaszkodik és jár,
Akkor van, hogy a leggyengébb mozgás viszi bénán.*

Úgy magyarázták, hogy oroszlán a gyilkolás miatt, keselyűkörme van a rablás miatt, és sasszárnyai, mivel a vele együtt fosztogatók rövid idő alatt mindenféle szétfutottak, és elfogták az utazókat. Ezt Oidipús pusztította el eljövén másokkal együtt, tudniillik a rablótársaival, és a testét egy számarra helyezve levitte Thébaiba, és megmutatta a thébaiaknak, és ajándékba kapta érte a királyságot, és feleségül az anyját, akit nem ismert.

¹ A hellenisztikus költő, Lykophrón *Alexandra* című mitológiai költeménye az antikvitás egyik legkülönösebb műve: a szerző Alexandra (Kassandra) jóslatát „alkotja meg” Trója sorsáról, és pedig olyan, mondhatni, naturalista módon, hogy a jóslatok homályosságát és érthetetlenségét viszi tökélyre. Folyamatos olvasás során gyakorlatilag egyetlen sorát sem lehet érteni, csupán hosszúsági és mitológiatörténeti elemzéssel. Ezt a munkát a XII. századi bizánci mitográfusok, a két Tzetzés végezte el, akiknek Lykophrón-*scholionjai* ma is a legjobb utat jelentik a mű megértéséhez. A jelentőségüket azonban nem ez adja, és nem is a sokszor naiv, de sokszor alapos nyelvi, mondattani, etimológiai magyarázatok, hanem a mitikus utalások feloldásában gyakran részletesen közölt, ritka, másuttal nemegyszer nem ismert vagy csak csonkán fennmaradt mítoszok. Ezek közül válogatva fordítottam hét egyedi, jelentős darabot. A fordítás a következő kiadás alapján történt: *Scholion Tzetzæ in Lycophronem*, ed. M. Chr. G. Müller, Vogel, Lipsiae 1811.

2. *Bellerophón teljes mítosza*

17 *Pégasos szárnyaival*] ... Azt mondják, ez a Pégasos, a mondabeli ló, így született: Perseus a Gorgókhöz elutazva Athéné parancsára elhaladt a Sthenó és az Euryaleia mellett, mivel ezek halhatatlanok voltak, és levágta a Methúsa fejét. Annak a torkából pedig ez a Pégasos ló ugrott ki, szárnyasan, és egy ember, Chrysióór, akinek arany kardja volt. A korinthosi Bellerophón, akit eleinte Hipponúsnak hívtak, egy Phrygiából származó férfi, véletlenül megölve egy bizonyos korinthosi Bellerost vagy a saját fivérét, Déliadést vagy Peirént, vagy Alkimenést, Argosba jövén Proitosnál megtisztított. Anteia, másképpen Stheneboia, Proitos felesége, szenvedélyesen megkívánta Bellerophontést. Amikor nem tudta meggyőzni, hogy feküdjék le vele, megvádolja Proitosnál, mintha Bellerophontés erőszakot alkalmazott volna vele szemben. Proitos azonban nem akarta saját kezével megölni valami régi szokás elterjedtsége miatt, hogy az együtt étkezőknek soha nem szabad megölniök egymást, hacsak ez nem akaratlanul történik. Ezért Proitos sem akarja Bellerophontést megölni; elküldi Lykiába Iobatészhoz, apósához, és egy levelet ad vele, amely Anteia vádjait tartalmazza. Iobatés is kilenc napig együtt lakomázott vele, a tizediken pedig megkapva a levelet, miután már ő sem akarta maga megölni, lévén hogy együtt ettek, megparancsolja neki, hogy menjen el, és harcoljon meg a Chimairával, aztán a *solymosokkal*, majd az amazónokkal. Az istenek elküldtek neki egy szárnyas lovat, amit Pégasosnak hívtak, és ezen lovagolva pusztította el a Chimairát, ólmot téve a saját dárdájára és annak a tűzokádó szájába lökve, úgyhogy a tűzében az ólom megolvadt, és megölte, mert a Chimaira tüzét előrelátónak lehetett megmenekülnie, ahogy Lysias rhétor mitikusán mondja. Ezt tehát így pusztította el, a *solymosokat* és amazónokat háborúval. Amikor visszatért, az a lykiaiak csapdájával akarta elpusztítani, mikor pedig a lesben levőket is megölte, Iobatés vőlegényül fogadta lányához, Philonoéhoz, és halálában ráhagyta a királyságot is. Bellerophontés pedig, ahogy némelyek mondják, a sikereken felbuzdulva az eget is be akarta portyázni a Pégasossal. Zeus pedig egy böglyöt dobva a lóra rábírta, hogy megpörgesse a hátán Bellerophontést, és hogy leveesse a földre. És mikor már Bellerophontés lekerült az Aléion-síkságra, és ott bolyongott vakon az eséstől, a Pégasos fel-le röpdösött. Hémera hát Zeustól azt kérte, hogy ezen lovagolva járhasa be napi pályáját. Ezek a locsogások és mendemondák. Homéros viszont, mint mondtam, Hémera lovait Lamprosnak és Phaethónnak mondja. A Hémera lova pedig az azt körbevivő gyors égi mozgás, ami közben ragyog [*λάμπω*] és megvilágít [*φαίνω*]. És ez a homérosi történet, amit a Perseusról, a Gorgókról és Pégasosról lehet mondani:

Perseus a nap és az ég gyors mozgása. Athéné a levegő, és a párolgás, amely az eget hajtja; mert egyesek szerint a párolgás hajtja. Perseusnak azért mondják, mert nagyon is siet [*περισσῶς σεύεσθαι*] és rohan. Ezt éppen a ködök kipárolgása irányítja a Gorgókra, azaz a tengerre, ezt a vízháztartást nevezzük Gorgónak a rettenetes volta miatt [*γοργός annyi, mint rettenetes*]. Arra irányítja, hogy pusztítsa el a Medúsát, a finomabb részecskékből álló anyagot, mint magával egyformát, és mivel

az egész tenger páraszerű, annak a legfinomabb részét levegővé (gőzzé) változtatja. A Perseus tehát, az égi pályáján így haladó nap, a Sthenót és Euryaleiát, azaz a hatalmas és a vízfelszín hosszában elnyúló tengert nem pusztítja el, azaz hogy nem változtatja át, és húzza fel <magához>, mint halhatatlanokat, azaz az átalakulásra képteleneket; csak a Medúsát mint halandót pusztítja el kardcsapással, azaz a legkirályibb és finom részt alakítja át a gyors mozgással, és felhúzza. A feje levágásával a torkából ugrik elő Chrysáor és a Pégasos, mert amikor a nap és a levegő felemelkedik, a lényeg, ahogy mondtam, azaz a könnyebb és légnemű rész vele megy, a nehezebb rész felvitetvén újra kibuggyan és leesik; ezt a lefelé haladása miatt nevezik Pégasosnak, mert az értelem nélküli dolog lefelé irányuló, a finomabb részecskékből álló pedig átalakul légneművé, sőt tűzneművé, amelyet viszont Chrysáornak neveztek el. Márpedig a vízből felszálló Pégasoson, az égbolt mozgásán és a nap emelkedésén lovagolva együtt emelkedik vele a Hémera (Nappal) is, mert az ég gömbalakú, és keletről nyugatra mozog, magával együtt körbeviszi a napot; mikor pedig ugyancsak a nap körbeforog a föld alatti féltekére, akkor lesz éjszaka, és mikor a tenger és föld alatti féltekéről a felfele szállóra, és a mondott felbugyogó gőzöket magával viszi, akkor okozza a nappalt. Így értjük mi, a Tzetéseket, ezeket a mitikus cselekedeteket, és hogy ezzel a Pégasossal utazik a Hémera, nem a Bellerophontésival. Mert az nem ló volt; nincs olyan hely, ahol bárki szárnyas lovat lelne, hanemha hajóra szállva, ahol a szárnyak a vitorláknak felelnek meg, és a neve Pégasos, mintegy a felbugyogó [πιηγάζω] vizeken át úszó dolognak; a háromfejű és tűzokádó Chimairát pusztítja el, ami szónoklattani allegória, mert a Chimaira egy nő volt, Amisódaros lánya, aki Lykia területében volt kormányzó. Ennek két fivére volt, León és Drakón [Oroszlán és Sárkány], akik Lykia bejáratait tartották megszállva, és az alárendeltjeikkel elpusztították az arrajárókat. Az együttműködésük miatt nevezték őket háromfejű állatnak, harcias és cselekvő természetük miatt tűzokádónak. Ezeket legyőzve Bellerophontés ólmot öntött a torkukba, ami azt jelenti, hogy a rabszolgaság zablját. Elöl harcolt az Oroszlán, hátul a Sárkány, középen pedig volt a Chimaira, mint a leggyengébb köztük. Vagy másképpen is lehet érteni a Chimairát, ahogy egy kicsit Homéros is beleérti a bemutatásába: a *solymosok*, egy harcias nép, amelyet oroszlánhoz hasonlít, mert szemtől szembe nemesen harcolnak, az amazónok, akiket Chimairához hasonlít, azaz kecskéhez, mert a magaslatokon járnak, a kecskékhez hasonlóan a magaslatokon laknak. A lykiaiak lesbenállását ellene pedig az alattomos volta miatt kígyónak nevezte.

Pégasos szárnyaival] Ahelyett, hogy azt mondaná, a víz és föld alatti féltekéről a nappal együtt jön fel a Nappal a keleti Ókeanos tájáról, Pégasos szárnyainak nevezzi. Bellerophontésnak pedig az égből a Pégasosról való visszahullása ez: felemelkedvén a férfias tettekhez, amelyeket azon a hajón művelt, félistennek látszott, és a lég legmagasztosabbjaként gondolkozott. De mivel ellene fordult a végzet (amelyet Homéros Zeusnak nevez), hirtelenül ez a diadalmaskodó szerencsés ember a legszerencsétlenebbnek látszott, mert elveszítve gyermekeit és megvakulva gyászban töltötte éltét Lykia pusztaságában, amit e miatt az ἄλη, azaz bolyongás miatt

neveznek Aléion-síkságnak, ahol bolyongva töltötte életét elvesztve lelkierejét és szellemileg megvakulva; ugyanis Epicharmos szerint az Értelem lát és hall, minden egyéb pedig vak és süket.

3. Trója alapításáról

29 *Áté*] pontosabban veszedelem, vagy egy hegy neve. *Áté*-bércnek vagy marhabolyongás-alapítottnak mondja Tróját: tudniillik Atlas lánya *Élektér*nek és *Zeus*nak a fia *Íasió*n és *Dardanos*. *Íasió*nba, akit *Démétér* szeretett, belesapott a villám; *Dardanos* pedig, amikor a vízözön volt, a szemközt fekvő földre kelt át *Samothrákér*ről, és a mostani Tróját akarta megalapítani. Egy jóslat megakadályozta, hogy megalapítsa ezt a 'bércet' (dombtetőn levő várost), mely jóslat azt mondta, hogy ez veszedelem lesz azoknak, akik benne laknak. *Priépos*ban kapta a jóslatot. A *priéposi Apollón* ugyanis azt jövendölte, hogy ne alapítsa meg ezt a 'bércet', és a végzet [*Áté*] bérének mondta. Ezért aztán *Dardanos*, mivel akadályozva volt, nem ezt alapította, hanem a *dardanos*i *Ída* alatt levőt, amelyet előtte *Skamandros*-bércnek hívtak, és akkor ott a trójai területeken *Teukros* uralkodott, *Skamandros* és *Ídaia* nimfa fia. *Dardanos* elvéve *Bateiát*, akit *Lykophrón* *Arisbén*ak is nevez, *Ílost* és *Erichthonios*t nemzette, ezek közül *Ílos* gyermektelenül hunyt el, *Erichthonios* pedig *Astyochét*től, a *Simoeis* leányától *Tróst* nemzette. *Trósnak* és *Kallirhoén*ak, a *Skamandros* lányának a gyermekei *Ílos* és mások. Ez az *Ílos* *Phrygiába* jöve egy, a királyságért kitűzött viadalra találva birkózásban győzött, és a királytól versenydíjul kapva 50 fiút és 50 lányt, egy jóslat folytán *Mysiából* követett egy bolyongó tehenet, amely eljutván a *phrygiai Áté*-bércnek mondott helyre, lehevert, és ott várost alapítva *Ílos* ezt *Ílion*nak nevezte. *Marhabolyongás-alapítás*nak nevezi tehát a bolyongó tehen miatt, amelyről beszéltünk. A *lampsakosi Léssés* azt mondja, hogy mikor *Ílos* *Mysiában* marhákat legeltetett, *Apollón* jósolta neki, hogy ott alapítson várost, ahol azt látja, hogy a marhái közül az egyik lerogyik. Mikor tehát teheneinek egyike elszökött a nyájból, követte, az pedig térdre ereszkedve lerogyott ott, ahol most van *Ílion*. *Ílos* pedig emlékezve a jóslatra, ott alapított várost, és magáról *Ílion*nak nevezte el.

4. Két alternatív történet *Heléné* születéséről

88 *kesely* (*τόρυος*)] Tulajdonképpen a keselyű, itt viszont a hatyút érti alatta, egyik állat helyett a másikat veszi. *Zeus* hatyú alakját felvéve párosodott *Ókeanos* leányával, *Nemesisszel*, a mesélők szerint őt meg lúddá változtatván. Az pedig egy tojást tojva, a mocsárban² otthagya azt. Egy pásztor megtalálta, elvitte *Lédának*, az

² Esetleg helynévként is érthető: a lakón tengerparti *Helos* faluban.

pedig egy kosárba téve őriztette, és a megfelelő időben Heléné született a tojásból, akit Lédá mint saját lányát nevelt fel. Van, aki azt mondja, hogy Kastór és Polydeukés is abból a tojásból kelt ki. Más történészeknél viszont azt találtam, hogy Zeus csillaghoz vált hasonlatossá, és Lédával párosodva nemzette Kastórt és Polydeukést, végül pedig úgy, ahogy már elmondottuk, Helénét. Megint mások azt mondják, hogy hattyú alakjában Lédával párosodott ugyanazon az éjszakán, amelyen Tyndareós, és Zeustól Polydeukést és Helénét szülte, Tyndareóstól pedig Kastórt. Ezért Kastór volt a halandó, Polydeukés pedig halhatatlan. De fivére segítségével ő is halhatatlanná lett, mint azt Pindaros is mondja. Az allegóriákat, amelyeket elmondtam, hagyjátok, ha pedig vágytok ezeket is megtanulni, hallgassátok.

A régiek az összes királyokat *zeus*oknak hívták. Volt tehát egy Kyón [Kutya] nevű király, Achaia uralkodójának, Ederiónnak fia, aki Lédával az Eurótás folyó mellett házasságtörésben egyesült, az pedig tőle teherbe esve három gyermeket szült egy méhből, Kastórt, Polydeukést és Helénét. Tojáshoz hasonlítja a méhét, mert egy közös magzatburok született belőle, amiből bőr-amulettet csináltak nekik. Azért mondja, hogy Zeus hattyúvá változott, mert nem királyhoz méltó módon közösült vele, hanem vizenyős helyeken, mint a hattyúk.

5. Heléné elrablásának előzményeiről

132-4 *aki Lykos és Chimaireus sírjait*] ... Lykos és Chimaireus Atlas lánya Kelainónak és Prométheusnak fiai voltak, és Trójában nyugodtak. Amikor járvány szorongatta a lakedaimóniakat, és amikor jóslatot kértek, Apollón isten azt jósolta, hogy nem csillapszik a járvány, ha a lakedaimóniak egy főembere nem megy el Trójába, és nem áldoz a sírjukon. Azok pedig elküldték Meneláost, hogy beteljesítse a jóslatban foglaltakat. Mikor Meneláos eljött és áldozott, Alexandros látta vendégül. Alexandros pedig játékban akaratlanul megütve és megölve Anténór csinos fiát, Antheust, akit szeretett maga Alexandros és Déiphobos, és menekülve Meneláossal Spártába ment, és vele együtt evett a szokás szerint feltálalt sóból, a vendégasztaltól elragadva Helénét három talentum kinccsel és öt szolgáló szobalánnyal, akik közül egy volt Aithra, Théseus anyja, Sidónon és Aigyptoson keresztül véve a hajóutat, tökéletes időben megérkezett Trójába. Azzal szidalmazza tehát Alexandrost, hogy a jótéteményért cserébe rosszat tett Meneláossal. A régiek a vendégbarátságok kezdetére szimbolikusan a sót tették imádkozva, hogy ahogy a só két elemből, a vizesből és a földesből egyetlen elemmé, a sóvá olvad össze, úgy kapcsolódjanak egybe egyetlen egyetértésbe és szeretetbe.

6. Héraklés és a Skylla

45 *vad szükát*] A Skyllát érti. Azt mondják, Phorkys állatalakkal vegyes lánya, aki a szicíliai tengeren elhajózók közül egyeseket megevett. Mármost Héraklés, amikor a géryonési ökröket hozta el Erytheiáról, amikor az Italia és Szicília közti tengerszorosnál volt, a mondott Skylla elragadott és elpusztított néhányat az ökrök közül, őt pedig Héraklés ölte meg. Végül az apja, Phorkys újra életre keltette fáklyákkal megperzselve és megfőzve. Ez a Skylla, amint mondják, először csinos nő volt; miután Poseidónnal együtt hált, és Amphitrité féltékenykedve varázsszert dobott a forrásba, amelyben mosakodni szokott, állatalakúvá vált.

Ez tehát mitikus szemmel; az igazság pedig így van. A Skylla egy fok a szicíliai Rhégion körül, amely benyúlik a tengerbe, amelynek az aljában sok nagy szikla van, üreges helyekkel és barlangokkal, amelyekben elidőznek a tengeri állatok; ha a hajók megsérülnek a Charybdis vizéből <kiálló> sziklákon és összetörnek, ezek megeszik az embereket. A Charybdis és a Skylla közel vannak, a Charybdis ugyanis Messénénél van, a Skylla pedig, mint mondtam, Rhégiónnál. Rhégiónt Aiolos fia Iokastos alapította, mint Kallimachos mondja:

Elment Aiolidés Iokastos Rhégionából.

Héraklés pedig, mivel bölcs és harcban járatos volt, Géryonés marháival e helyen elhajózáván néhányat ezekből megölt, és valamilyen hadigépekkel megtisztította a területet. Ezért mesélik azt is, hogy megölte a Skyllát. Annak az apja pedig, Phorkys, azaz a tenger (mert a tenger tette ezt nehezen járhatóvá), fáklyákkal újra életre keltette, mármint a nap haladása szerint, idők során a Hérakléstől való tisztítást és szerkezeteket újra elöntötte, és a régi járhatatlanságba visszavetette.

7. Achilleus, a gyáva

245 *pelasgos ugrás*] A thettalos szökellés Achilleusé, mert Achilleus pelasgos avagy thettalos. Azt már elmondtam, miért mondják pelasgosnak. Achilleus ugrásáról ez a történet: jóslatot kaptak a görögök, hogy aki elsőnek kiugrik a görögök közül a trójaiak ellen a hajókból, az elsőnek fog mind között meghalni. Mikor Prótesiláos kiugrott, és megölte Hektór, vagy valaki más, Achilleus az ő szenvedéséből okulva mind közt utolsónak hajóiból hatalmasat ugorva dobbantott a földön, és azt mondják, víz fakadt belőle. Ezt Antimachos is tanúsítja, aki így mondja:

*Nagy száporán a sötét földről a magasba szökellve
Péleidés oly fürgén, mint egy sólyom, elugrott.
Lába nyomán pedig ott fakadott örökös vízü forrás.*